

Harmen Verbruggen

Boekbespreking

Y.S. Brenner, A.H. Spithoven en M.J. Weggelaar,
Bezuinigen is geen werk
Intermediair Bibliotheek, Amsterdam 1981, 144 blz. f 29,50;
voor inlichtingen omtrent verkoopadressen: Uitgeverij Intermediair,
Postbus 3434, 1001 AE Amsterdam, tel. 020-228022.

1 Algemeen

Met de bundel hoofdstukken en artikelen *Bezuinigen is geen werk* proberen Brenner, Spithoven en Weggelaar een bijdrage te leveren aan het bedenken en uitwerken van een alternatief economisch beleid. Want een ander beleid dan het huidige door westerse overheden gevoerde beleid van bezuinigingen op de kollektieve uitgaven en matiging van de lonen is volgens Brenner c.s. absoluut nodig. Dit krisisaanpassingsgebied vergroot slechts de werkloosheid, leidt tot onevenwichtige ontwikkeling van de inkomensverdeling en tast de verworvenheden van de verzorgingsstaat aan. Brenner c.s. vrezen ten zeerste het mogelijke gevolg van een dergelijke ontwikkeling, namelijk grote sociale onrust die de voedingsbodem kan vormen waarop extreem radikale linkse en rechtse ideologieën kunnen gedijen. Vanuit dit geladen perspectief bekritisieren de auteurs het bezuinigings- en matigingsbeleid.

Bezuinigen is geen werk geeft geen verklaring voor en noemt geen oorzaken van de heersende economische depressie. Het richt zich tegen diegenen die stellen dat bezuiniging en matiging noodzakelijke voorwaarden zijn voor economisch herstel. Daarmee zijn de auteurs pas halverwege aan het debat over de crisisbestrijding gaan deelnemen. Dit bezwaar wreekt zich in de hele bundel. Geen woord wordt besteed aan de zo invloedrijke monetaristische denkbeelden. Vergeefs zoekt men naar een weerlegging van de alom gestelde onmogelijkheid om onder de huidige omstandigheden een Keynesiaanse anti-cyklische begrotingspolitiek te voeren. Niets over de internationale dimensie van de crisis. Geen enkele aandacht wordt besteed aan de politici en ekonomen die de oorzaak van de crisis bij de verstarde aanbodkant van de economie zoeken. Nu is een weerlegging van al deze opvattingen wat veel gevraagd, maar er geheel aan voorbijgaan en stellen dat als de effectieve vraag maar toeneemt de ondernemers vanzelf wél zullen investeren, is het andere uiterste.

Door deze invalshoek worden de ideeën van Brenner c.s. een gemakkelijk doelwit voor de voorstanders van bezuiniging en matiging. Bovendien leidt het negeren van de vele eigentijdse economische problemen en opvattingen tot een aantal theoretische inkonsistenties.

2 Stellingname

Het bovenstaande neemt niet weg dat de inzichten die in deze bundel naar voren worden gebracht het vernemen waard zijn. Temeer omdat Brenner c.s. duidelijk stelling nemen tegen de idee dat het eerst goed moet gaan met de rijken (vergroting winsten) voordat het goed kan gaan met de armen (werkgelegenheid). In het eerste hoofdstuk ontvouwt Brenner het theoretisch kader waarin hij de crisisbestrijding plaatst en onderbouwt hij zijn mening dat de prioriteit moet liggen bij het creëren van werkgelegenheid en bij de bescherming van de sociale zekerheid, eerder dan bij het vergroten van de winsten.

Volgens Brenner investeren ondernemers alleen wanneer zij het vertrouwen hebben dat hun produkten afgezet kunnen worden. De afzet is een functie van de effectieve vraag. Alleen het stimuleren van de effectieve vraag kan leiden tot een winstherstel. De omvang van de effectieve vraag moet op een zodanig niveau gehouden worden dat goederen en diensten tegen een redelijke winstmarge kunnen worden afgezet. Bezuiniging en matiging passen niet in dit beeld of sterker" (...) er mag nooit bezuinigd worden om de winsten te vergroten" (p. 5).

Brenners stellingname is Keynesiaans, simpel en duidelijk. Hoe nu in de huidige depressie de effectieve vraag tot dat niveau opgekrikt kan worden waarop de ondernemer weer gaan investeren wordt in het laatste hoofdstuk uit de doeken gedaan. Eerst gaan Brenner c.s. in op de vooronderstellingen van de economische theorie waarop de politiek van bezuiniging en matiging gebaseerd is.

3 Loonkosten en concurrentiepositie

Allereerst voeren de auteurs aan dat een matiging van de lonen niet, of slechts tijdelijk, de concurrentiepositie van de Nederlandse economie zou kunnen verbeteren. De concurrentie tussen grote exportgerichte ondernemingen is veel minder een *prijs*concurrentie dan de theorie ons wil doen geloven. Loonkosten spelen daarom ook een veel minder grote rol. Exporteurs verzekeren in een oligopolistische markt hun afzet door verkoopafspraken, service-overeenkomsten en reclame. Brenner c.s. stippen hier de inkonsistentie aan tussen enerzijds het veel beleden streven naar

verbetering van de concurrentiepositie van de Nederlandse economie door technologische vernieuwing, 'upgrading' van het exportpakket en toepassing van kennisintensieve produktiemethoden en anderzijds het aansturen op loonmatiging. Het is jammer dat hierop in de bundel niet uitgebreider en konsistenter wordt ingegaan. Het is naar mijn mening voor Nederland een zeer belangrijke problematiek.

Het betoog van Brenner op dit punt wil ik als volgt reconstrueren. De stelling van de auteurs, dat de concurrentie op de wereldmarkt tussen industriële produkten niet in de eerst plaats een prijskonkurrentie zou zijn, is in zijn algemeenheid onjuist. Prijskonkurrentie speelt een minder belangrijke rol naarmate het exportprodukt technisch geavanceerder is en blijvend technische begeleiding en onderhoud nodig heeft. Prijskonkurrentie is daarentegen wel degelijk van belang bij exportprodukten die geproduceerd worden met relatief arbeidsintensieve of gestandaardiseerde produktiemethoden. Bij deze laatste categorie produkten komen loonkosten door de aard van het produktieproces tot uitdrukking in de prijs van het produkt. De industrieel ontwikkelde landen zijn met name gericht op de export van technologisch meer hoogwaardige produkten, maar exporteren ook nog de meer arbeidsintensieve en gestandaardiseerde produkten. In het kader van de internationale industriële herstructurering zullen de ontwikkelde landen, waaronder vooral ook Nederland, hun positie op de wereldmarkt slechts kunnen handhaven wanneer zij opschuiven naar technologisch meer geavanceerde en kennisintensieve exportprodukten. In die gedachtengang fungeert loonmatiging ten behoeve van de concurrentiepositie van de exportsector als een slechte heelmeester die stinkende wonden maakt. Want de meer arbeidsintensieve en gestandaardiseerde produkten worden op de wereldmarkt in toenemende mate verdrongen door een groeiend aantal ontwikkelingslanden die een op export gerichte industrialisatiestrategie voeren. Brenner c.s. voeren zelf aan dat de loonverschillen tussen de ontwikkelde landen en de nieuwe industriële exporteurs onder de ontwikkelingslanden nog zo groot zijn dat arbeidsintensieve en gestandaardiseerde exporten met loonmatiging niet behouden kunnen worden. Afgezien van het feit dat loonverschillen nog geen loonkostenverschillen zijn — de loonkostenverschillen tussen ontwikkelde en ontwikkelingslanden liggen minder ver uiteen dan de loonverschillen — is de indruk mijns inziens terecht.

Bovendien staat een relatief laag loonniveau ten behoeve van de exportsector haaks op het streven naar 'upgrading' van de

exportstructuur. Exporteurs worden traag in het invoeren van technologische vernieuwingen als zij door een loonmatiging kortstondig hun concurrentiepositie zien verbeteren. Na verloop van tijd zal dan een technologische achterstand en een achteruitgang van de concurrentiepositie het gevolg zijn. De konsekwentie van deze redenering is wel dat van een technologisch meer geavanceerde exportsektor niet veel direkte werkgelegenheidseffekten verwacht mogen worden. Deze sektor zal relatief kapitaalintensief zijn en in de eerste plaats inkomen genereren. Dat moet duidelijk zijn.

De economische politiek die Singapore de laatste jaren gevoerd heeft is mijns inziens illustratief voor dit dilemma. In de eerste fase van het industrialisatieproces richtte Singapore zich met veel succes op de export van arbeidsintensieve en gestandaardiseerde industriële produkten. In de jaren zeventig kreeg deze export steeds meer concurrentie van andere Zuidoostaziatische landen die het voorbeeld van Singapore volgen. Aanvankelijk probeerde de overheid van Singapore deze concurrentie te weerstaan door een politiek van loonmatiging. Aan het eind van de jaren zeventig liet men deze perspektiefloze politiek varen. In korte tijd vonden er een aantal reële loonstijgingen plaats. De exporteurs klaagden steen en been. De overheid van Singapore diende van replek door te stellen dat zij hun produktiemethoden en hun produktiepakket maar moeten vernieuwen. Alleen met een hogere produktiviteit en een hoogwaardiger exportpakket kan Singapore de internationale concurrentie aan.¹ Dit onderstreept nog eens de opvatting van Brenner c.s., dat loonmatiging in deze kontekst slechts averechts kan werken. De auteurs wijzen bovendien nog op de daling van de koopkracht en het verlies van werkgelegenheid op de binnenlandse markt als gevolg van een loonmatiging ten behoeve van de exportsektor. "Wat goed is voor Philips is niet altijd goed voor de kruidenier op de hoek" (p. 9).

Het is gezien het bovenstaande verwarrend dat Brenner c.s. als alternatief voor loonmatiging toch op de mogelijkheid van een devaluatie wijzen.

4 Inflatie

De eklektische en soms moeilijk te volgen denkwijze van de auteurs komt duidelijk tot uiting bij de behandeling van het verschijnsel

1. De economische politiek van Singapore is door de premier, Lee Kuan Yew, samengevat in een toespraak op 8 augustus 1981. De volledige tekst van deze toespraak is

gepubliceerd in *The Sunday Times* van Singapore, 9 augustus 1981. Zie ook: John Wong, *ASEAN Economies in Perspective*, The Macmillan Press Ltd., 1979, pp. 71-76.

inflatie, die zij overigens niet het grootste probleem vinden. Om zich te verweren tegen de mogelijke kritiek dat een loonstijging tot een hogere inflatie zal leiden, voeren de auteurs aan dat een loonstijging die aanleiding geeft tot technologische verbeteringen gedeeltelijk gekompenseerd zal worden door produktiviteitsstijgingen. Hogere lonen leiden tot substitutie van arbeid door kapitaal.

Vervolgens stellen zij dat als gevolg van de afwezigheid van prijskonkurrentie de oorzaken van inflatie gezocht moeten worden aan de aanbodkant van de economie. Ten eerste verandert de economische structuur: het aandeel van de dienstesektor in het Bruto Nationaal Produkt stijgt; in de dienstesektor werken technologische vernieuwingen volgens de auteurs minder door en dus kan daar minder van de loonstijging gekompenseerd worden met een stijging van de produktiviteit. Ten tweede zijn producenten in staat bij hun prijsbepaling vooraf al inflatoire tendensen in te kalkuleren. Ten derde zijn emolumenten van managers een veel belangrijker prijsopdrijvende faktor dan de lonen van het produktiepersoneel. En tenslotte wijzen de auteurs op het verschijnsel van onredelijke prijsopdrijving. Erg overtuigend vind ik deze oorzaken niet, vooral sommige voorbeelden komen dubieus over. Zo zou de tandarts tot inflaties bijdragen "die in plaats van een gewone vulling aan te brengen, zijn patient ervan overtuigt dat deze gouden kroon nodig heeft" (p. 17).

Beslist moeilijk te rijmen is de volgende zinsnede. "Indien de toename van de produktiviteit als gevolg van technologische verbeteringen (...) wordt afgezet tegen de toenemende hoeveelheid transferbetalingen door de overheidssektor en de tot voor kort nog toenemende omvang van het consumentenkrediet, is er weinig fantasie voor nodig om te begrijpen waarom de effectieve vraag toeneemt en de prijzen stijgen, zelfs indien men de inflatie (...) buiten beschouwing laat" (p. 21).

De enige oplossing voor het probleem van inflatie, aldus Brenner c.s., is een stijging van de arbeidsproduktiviteit die gelijke tred houdt met de toeneming van de effectieve vraag. We zijn puur Keynesiaans begonnen, lieten toen faktorsubsitutie toe en haalden de neoklassieken in huis, daarna keken we alleen nog maar naar de aanbodkant van de economie om ten slotte via leentjebuurt bij de monetaristen weer Keynesiaans te eindigen. Ondertussen weet ik ook niet meer wat inflatie is.

5 Winst-werk

In het hoofdstuk over *De mythe van de werkgelegenheid scheppende bezuinigingen* wordt ingegaan op de opvatting dat de

winsten te laag zijn geworden om nog investeringen uit te lokken. Dat het bedrijfsleven geen ruimte meer zou hebben wordt bestreden. Op basis van een trendberekening laten Brenner c.s. zien dat het aandeel van de langlopende kapitaaluitvoer in het Bruto Nationaal Produkt van 1,1 procent in 1960 gestegen is tot 4,4 procent in 1980. Het trendmatig aandeel in het BNP van de bruto investeringen en de langlopende kapitaaluitvoer tezamen nam in die periode nauwelijks af: van 27,1 procent in 1960 naar 26,9 procent in 1980. Het aandeel van de bruto investeringen in het BNP is dus afgenomen, maar niet het aandeel in het BNP waarover de investeerders de beschikkingsmacht hebben. Uit de grafiek (op p. 37) die deze ontwikkeling weergeeft is overigens af te lezen dat de bruto investeringen inclusief kapitaaluitvoer in de perioden 1961-'66 en 1974-'79 duidelijk onder de berekende trend liggen. Aan de hand van een beperkt onderzoek op mesoniveau bestuderen Brenner c.s. de winst-werk relatie. Zij konkluderen ten eerste dat deze relatie niet eenduidig is en ten tweede dat vergroting van de winsten geen enkele garantie is voor de groei van de werkgelegenheid. Hoe kan die konklusie wel eenduidig zijn als de winst- en werkgelegenheidscijfers over twee opeenvolgende jaren van zesendertig grote ondernemingen in een tabel (pp. 38-39) naast elkaar worden gezet en slechts vluchtig worden bekeken? Bekijkt men de cijfers van Brenner c.s. iets minder vluchtig, dan blijkt concernwinst respectievelijk concernverlies in bijna 80 procent van de gevallen samen te vallen met een toeneming respectievelijk een afname van het totale personeelsbestand. In 56 procent van de gevallen valt concernwinst respectievelijk concernverlies samen met een toeneming respectievelijk afname van de werkgelegenheid in Nederland. En dan heb ik alleen nog maar geturfd en dat is geen economische analyse. Het is voor het voeren van een werkgelegenheidsbeleid zeer relevant om aan de relatie winst-werk op mesoniveau een gedegen kwantitatief en kwalitatief onderzoek te wijden.

Brenner c.s. komen nog wel met de stelling dat toeneming van de winst in veel gevallen verdwijnt in buitenlandse expansie of in arbeidsbesparende investeringen. Tegen het laatste hebben de auteurs zich nog niet eerder verzet en in die zin kunnen winsten dan ook niet daarin 'verdwijnen'. Dat grote internationaal opererende Nederlandse ondernemingen meer in hun buitenlandse vestigingen hebben geïnvesteerd zegt niets over de economische relatie winst-werk, maar alleen over de relatie concernwinst — werk in Nederland. Bovendien weten we niet waar ter wereld de winst gerealiseerd is. De auteurs zijn van mening dat door de bezuinigingen de Nederlandse markt kleiner wordt, de prikkel om in Nederland te investeren vermindert en dat daardoor de kapitaaluitvoer toeneemt.

6 Sociale zekerheid, arbeidsmarkt en ontwikkelingshulp

Meer gedegen is de behandeling van de gevolgen van het bezuinigingsbeleid voor het sociale-zekerheidsstelsel. De konklusie is dat het stelsel nog niet op haar grondvesten staat te schudden, maar als de bezuinigingen zo doorgaan komen de verworvenheden van de verzorgingsstaat ernstig in gevaar.

Veel pagina's en tabellen wijden Brenner c.s. aan een beschrijving van het industrialisatiebeleid van de overheid en de ontwikkelingen op de arbeidsmarkt. Uit deze beschrijving valt te leren dat het toekomstig arbeidsaanbod alleen al door niet-ekonomische factoren in de jaren tachtig met 434.000 werkzoekenden zal toenemen. Met betrekking tot het industrialisatiebeleid is de opmerking interessant dat de kwartaire sektor niet als paritaire sektor beschouwd mag worden. "Ook de quartaire sector draagt bij aan het Nationaal Produkt. Het is het totale Nationale Produkt, dat ons draagvlak vormt" (p. 72). Hiermee nemen Brenner c.s. afstand van het WRR-rapport *Maken wij er werk van?* In een bundel waarin men geen heil ziet in het afslanken van de kollektieve sektor verdient deze opvatting toch meer aandacht dan deze ene terloopse opmerking. Temeer daar op andere plaatsen in de bundel zowel produktieve als onproduktieve arbeid c.q. sectoren in de analyse onderscheiden worden. Vooral in het hoofdstuk *De belemmeringen voor een doeltreffend ontwikkelingsbeleid*, waarin ook de onderontwikkelde ekonomieën geanalyseerd worden, blijkt sprake te zijn van ekonomisch produktieve sectoren en sectoren die slechts konsumptief zijn (p. 109). Achtereenvolgens worden de overheidssektor (p. 115) en de gehele dienstensektor (p. 120) in ontwikkelingslanden als onproduktief bestempeld. Werd eerder al vrij willekeurig uit het skala van theoretische stromingen geplukt, tot slot krijgen we nog een fysiokratisch dogma te verwerken als de auteurs komen te spreken over de "(...) rurale sektor. Dit is het enige ekonomisch produktieve deel van de samenleving" (p. 117). Overigens zal ik genoemd hoofdstuk over de effectiviteit van het verstrekken van ontwikkelingshulp niet bespreken. Het mist juist die invalshoek die het voor de huidige ekonomische problemen in de ontwikkelde landen interessant zou maken, namelijk de potentiële betekenis van ontwikkeling van de derde wereld voor de stagnerende afzet van de ontwikkelde landen.

7 Van aanpassing naar bestrijding

In het laatste hoofdstuk vatten Brenner c.s. hun kritiek op het bezuinigings- en matigingsbeleid nog eens samen en presenteren zij een ander beleid. Dat andere beleid steunt op twee voorstellen.

In de eerste plaats moet de overheid tegenwicht bieden nu de investeringen in de particuliere sektor stagneren. De overheid moet de koopkracht van de sociaal-ekonomisch zwakken op peil houden en zelf investeren. De voor deze uitgaven benodigde fondsen kan de overheid lenen op de kapitaalmarkt. Over de toenemende rentelasten van de overheid maken de auteurs zich geen zorgen. Zij vestigen al hun hoop op inverdieneffecten, multipliers en accelerators. Immers "de multiplier en de accelerator spelen elkaar de bal toe" (p. 128). Dat balletje kan volgens Brenner c.s. zelfs zo goed rollen dat in principe op den duur een tekort aan arbeidskrachten zou kunnen dreigen (eventueel op deelmarkten). Er wordt dan ook gewaarschuwd voor het lichtzinnig aantrekken van arbeidskrachten uit het buitenland (p. 128).

Het tweede voorstel betreft het oprichten van een investeringsmaatschappij die geleid zou moeten worden door ervaren managers. De fondsen van deze maatschappij kunnen in de gedachte van Brenner c.s. gevormd worden met het door de werknemers via loonmatiging ingeleverde loon. De werknemers hebben het eigendom van de investeringsmaatschappij. De maatschappij moet investeren in *rendabele* infrastrukturele projekten, bijvoorbeeld op het gebied van de energie, investeringen in het machinepark en de huisvesting. Dergelijke investeringen dragen in twee opzichten bij tot ekonomisch herstel: er wordt direkte werkgelegenheid gekreëerd en bovendien zal een betere infrastruktuur, naar de auteurs verwachten, bedrijfsinvesteringen uitlokken. En dat alles betekent weer vergroting van de koopkracht en de werkgelegenheid. Dat is een beleid dat zich niet aanpast aan de depressie, maar haar juist bestrijdt.

Het optimisme van Brenner c.s. is groot, naar mijn mening te groot. Er wordt geheel voorbijgegaan aan de mogelijke negatieve multiplier-effecten als gevolg van het optreden van de overheid op de kapitaalmarkt. De binnenlandse kapitaalmarkt wordt immers krapper en de rentevoet komt onder een opwaartse druk te staan. Zonder veel perspektief dat het met de kapitaalening gevoerde beleid zal leiden tot hogere ekonomische groei en belastingopbrengsten of lagere werkloosheidsuitkeringen, is het enige dat zeker is het feit dat de overheid vastzit aan toekomstige rentelasten. De rente-uitgaven van de overheid zijn de afgelopen jaren snel gestegen. Nog hogere lasten verminderen sterk de toekomstige beleidsalternatieven van de overheid.

Of investeringen in de infrastruktuur de depressieve ontwikkelingen kunnen doorbreken is eveneens onzeker. In eerste instantie wordt door loonmatiging de koopkracht en de werkgelegenheid op de binnenlandse markt verkleind. Pas in tweede instantie vinden gerichte investeringen plaats in de infrastruktuur. Van een *extra*

impuls voor de economie is dan nog geen sprake. Die kan pas komen als het bedrijfsleven in reactie op een verbeterde infrastructuur extra gaat investeren.

De voorstellen van Brenner c.s. voor een ander beleid zijn beperkt, bieden weinig greep op de economische ontwikkeling en zouden bij eventuele uitvoering slechts *hoop* op economisch herstel kunnen geven.

Maar hoop is niet onbelangrijk.